

ATATÜRK'ÜN DİN VE LAİKLİK ANLAYIŞI

Dr. Şule Sevinç KİŞİ

Laiklik ilkesi, Türk İnkılâbı'nın temel taşı olarak kabul edilmektedir. Atatürkçü düşünce sistemi olarak bilinen bütünü en önemli parçalarından birini oluşturan laiklik ilkesi, hem akılcı ve bilimsel tutumun ayrılmaz bir parçası, hem de onun zorunlu bir sonucudur. Laiklik olmadan ne akılcı yaklaşımın varlığından söz edilebilir, ne de çağdaşlaşma hedefine ulaşılması mümkün olabilir. Şurası kesindir ki, çağdaş toplum laikliği gerçekleştirebilen toplumdur.

Laik sözcüğü, Latincedeki “*laicus*”, Yunancadaki “*laikos*” sözcüğünden gelmektedir ve ruhban, yani din sınıfından olmayan anlamında, din adamı kimlik ve yetkisini taşımayan kişiler için kullanılmıştır. Halk anlamına gelen “*laos*” sözcüğünden türetilmiştir. Laiklik, genel ve klasikleşmiş anlamı ile din ve dünya işlerini birbirinden ayırmak, toplumu din kuralları ile değil meclislerin düzenlediği anayasa ve yasalarla yönetmek, dini duyguları, inanç ve ibadeti ise halkın özgür vicdanına bırakmaktır. Laiklik; devletin dinin etkisinden, dinin de devletin etkisinden kurtarılması; bireylerin kendi inançlarıyla baş başa bırakılmasıdır. Toplumsal düzenin ve hukuk kurallarının dine değil de akla ve bilime dayandırılmasıdır. Halkın; mutluluğuna, refahına, insancına günlük yaşamasına yönelik her yeniliğin yasaklanması anlayışına da son vermektedir.

Laiklik, dinin kendisini değil, din adına yapılan baskıların devre dışı bırakılmasıdır ve uzun bir evrim süreci içinde, koşulların zorlamasıyla doğmuştur. Laikliğe göre, insan yaşamında ibadetin dışında her türlü tasarruf, dine, daha doğrusu kutsal kitaba göre değil, anayasa ve yasalarla oluşturulan kurallara göre yapılır. Din, kişinin özel yaşamının bir parçasıdır. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse laiklik, dini ve dünyevi otoritelerin birbirlerinden ayrılmasını, din işlerinin kişisel ve özel sayılarak bireyin vicdanına terk edilmesini ve devletin dinler karşısında tarafsız kalarak din hürriyetini sağlaması şeklinde anlaşılır.

Bu tanımlardan yola çıkarak laikliğin başlıca unsurlarını şöyle sıralayabiliriz:

Laikliğin birinci unsuru, din ve vicdan hürriyetidir. Atatürk bu unsuru şu sözleriyle ifade eder: “*Vicdan hürriyeti mutlak ve taarruz edilmez, ferdin tabii haklarının en mühimlerinden tanınmalıdır.*”¹ (1930) “*Din ve mezhep, herkesin vicdanına kalmış bir iştir. Hiçbir kimse hiçbir kimseyi ne bir din, ne de mezhep kabulüne zorlayabilir.*”² “*Din, bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir, hürdür. Biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve düşünceye muhalif değiliz. Biz, din işlerini millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyor, kaste ve fiile dayanan bağnaz hareketlerden sakınıyoruz ve buna asla meydan vermeyeceğiz.*”³ “*Biz din işlerini millet ve devlet işleriyle karıştırmıyoruz. Millet ve devlet işlerinin Kâbe’si, millî egemenliğin belirlediği Büyük Millet Meclisi’dir. Din işlerinin mihrabı ise insanların, şahısların vicdanlarıdır.*”⁴

Laikliğin ikinci özelliği resmi bir devlet dininin bulunmamasıdır. Atatürk diyor ki: “*Türk milleti, halk idaresi olan cumhuriyetle idare olunur bir devlettir. Türk Devleti lâiktir. Her reşit dinini seçmekte serbesttir.*” (1930)⁵ “*Türkiye Cumhuriyeti’nin resmî dini yoktur. Devlet idaresinde bütün kanunlar, nizamlar ilmin çağdaş medeniyete temin ettiği esas ve şekillere, dünya ihtiyaçlarına göre yapılır ve tatbik edilir. Din telâkkisi vicdanî olduğundan, Cumhuriyet, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı, milletimizin çağdaş ilerlemesinde başlıca muvaffakiyet etkeni görür.*” (1930)⁶

¹ Afetinan, **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları**; T.T.K. Yayını, Ankara 1969, s. 464.

² Kılıç Ali, **Atatürk’ün Hususiyetleri**; İstanbul 1955, s. 57.

³ Asaf İlbay, **Tan Gazetesi**, 13.7.1949.

⁴ Asaf İlbay, **Tan Gazetesi**, 13. 7. 1949.

⁵ Afetinan, **M.B. ve M.K. Atatürk’ün El Yazıları**, s. 352.

⁶ Afetinan, **M.B. ve M.K. Atatürk’ün El Yazıları**, s. 56.

Üçüncü unsur, devletin din ve mezhepleri ne olursa olsun yurttaşlara eşit işlem yapmasıdır. 1924 Anayasası yapılırken 88. madde Türk halkının din ırk ayrımı olmadan Türk vatandaşı olduklarını öngörüyordu. 69. madde ise “*Bütün Türkler yasalar karşısında eşittirler, zümre, sınıf aile ve kişisel ayrıcalıklar kaldırılmış ve yasaklanmıştır*” hükmünü getirmekteydi. Böylece Türk vatandaşlarına sosyal, siyasal olaylarda eşitlik, adli alanda aynı suça aynı ceza verilmesi, herkesin gücü oranında vergi vermesi, memuriyetlerin herkese açık olması ve askerlik hizmetinde eşitlik sağlanmıştı. 1928’de Anayasaya din ve devlet işlerini ayıran laiklik ilkesinin konulmasıyla Müslüman olan vatandaşla, Müslüman olmayan vatandaş arasındaki eşitsizlik giderilmiş oldu.

Laikliğin dördüncü ve çok önemli bir özelliği devlet yönetiminin din kurallarına göre değil, toplum ihtiyaçlarına, akla, bilime, hayatın gerçeklerine göre yürütülmesi, yani din ile devletin ayrılmasıdır. Atatürk, Türk inkılâbının amacını açıklarken diyor ki: “*Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağımıza uygun ve bütün mana ve biçimiyle medenî bir toplum haline ulaştırmaktadır. İnkılâplarımızın temel prensibi budur. Bu gerçeği kabul edemeyen zihniyetleri darmadağın etmek zarurîdir. Şimdiye kadar milletin dimağını paslandıran, uyuşturan bu zihniyette bulunanlar olmuştur. Herhalde zihniyetlerde mevcut hurafeler tamamen kovulacaktır. Onlar çıkarılmadıkça, dimağa gerçek parıltılarını yerleştirmek imkânsızdır.*” (1925)⁷ “*Türk İnkılâbı nedir? Bu inkılâp, kelimenin ilk anda işaret ettiği ihtilâl manasından başka, ondan daha geniş bir değişikliği ifade etmektedir. Bugünkü Devletimizin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri ortadan kaldıran en gelişmiş tarz olmuştur. Millet, varlığını devam ettirmesi için fertleri arasında düşündüğü müşterek bağ, asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini değiştirmiş, yani millet, dinî ve mezhebi bağlantı yerine Türk milliyeti bağıyla fertlerini toplamıştır. Millet, uluslararası umumî mücadele sahasında hayat sebebi ve kuvvet sebebi olacak ilim ve vasıtanın ancak çağdaş medeniyette bulunabileceğini, bir değişmez gerçek olarak prensip saymıştır. Netice olarak, millet saydığım değişiklik ve inkılâpların tabii ve zarurî icabı olarak umumî idaresinin ve bütün kanunlarının, ancak dünyevî ihtiyaçlardan mülhem ve ihtiyacın değişme ve gelişmesiyle sürekli olarak değişme ve gelişmesi esas olan dünyevî bir zihniyeti, hayatı boyunca devam edecek bir idare saymıştır. Büyük milletimizin hayatının seyrinde vücuda getirdiği bu değişiklikler, herhangi bir ihtilâlden çok fazla, çok yüksek olan en muazzam inkılâplardandır. Çok milletlerin kurtuluş ve yükselme mücadelesinde şahlandıkları görülmüştür. Fakat bu şahlanma, Türk milletinin şuurulu şahlanmasına benzemez.*” (1925)⁸

Laikliğin beşinci unsuru olarak eğitimin laik, akılcı ve çağdaş esaslara göre düzenlenmesini sayabiliriz. Millî ve laik eğitim anlayışına yönelme gerekçesini Atatürk şöyle ifade eder: “*Şimdiye kadar takip olunan öğretim ve eğitim usullerinin milletimizin gerileme tarihinde en mühim bir sebep olduğu kanaatindeyim. Bunun için bir millî terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafelerinden ve doğuştan mevcut özelliklerimizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlere, doğudan ve batıdan gelebilen bütün tesirlerden tamamen uzak, millî ve tarihî seciyemizle orantılı bir kültür kastediyorum. Çünkü millî dehamızın tam gelişmesi, ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir. Gelişigüzel bir ecnebi kültürü, şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin yıkıcı neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür, zeminle orantılıdır. O zemin, milletin seciyesidir.*” (1921)⁹

Özetle laiklik, toplumsal yaşamın çeşitli alanlarının en üst kural ve değer ölçüleri sayılan din kavramlarından kurtarılmasından başka bir şey değildir.

⁷ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II, Toplayan: Nimet Unan; Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: I, 1959, s. 214.

⁸ Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve M. Eğ. Bakanlarının Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri (M.E.İ.S.D.) I, 1946, s. 28.

⁹ Atatürk’ün S.D. II, s. 16-17.

Bilindiği üzere laiklik, batılı demokrasi anlayışında kişilik, hürriyet ve eşitlik gibi akıl ve vicdan özgürlüğünün doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dinin ve devletin akıl ve vicdan üzerinde hiçbir baskıda bulunmaması gerçeği ancak Yeniçağ'da anlaşılabilmiştir. Avrupa'daki laikliğin gelişimi Rönesans çığırıyla birlikte başlamış, 16. yüzyılda etkisini artıran Dini Reform hareketiyle şekillenmiş, Batılı ülkelerde üç yüzyıl içinde aşamalarla gerçekleştirilmiş ve devlet kurumları üzerinde din etkisi ortadan kaldırılmış, din örgütü, devlet yapısının dışında bırakılmış, böylece laik düşünceye dayanan laik devlet örneği ortaya çıkmıştır.

Türk toplumuna laikliği getiren ise Atatürk olmuştur. Laik inkılâbın Türkiye'deki gelişimi, Batıdaki gibi adım adım yürünerek ulaşılan bir aşama sonucu olmamıştır. Bu ilke, Osmanlı döneminin son zamanlarında bazı aydınlarca düşünülmüş ve bazı girişimlerde bulunmuş olmasına rağmen, din sömürücüleri tarafından karşı çıkılarak engellenmiş ve kanlı olaylar sonucu önlenmiştir. Türkiye, teokratik bir devlet döneminden çıkarak laik bir devlet ortamına gelme olanağına ancak Cumhuriyet döneminde ulaşabilmiştir. Hukuksal ve toplumsal kurumlarıyla dini esas ve kurallara dayalı bir topluluğun birden bire laik ve çağdaş cumhuriyet haline dönüştürülmesi, yakın çağın en dikkat çeken yapısal ve anıtsal olaylarından biri olarak değerlendirilebilir.

Laiklik Atatürk döneminden beri siyasal ve hukuksal bakımdan Türk Devleti'nin temellerinden birini oluşturmaktadır. Bu olgu, her şeyden önce bir anayasal gerçektir. Mevcut 1982 Anayasası, devletin yönetim şekli olan cumhuriyet ile birlikte, cumhuriyetin nitelikleri arasında yer alan laik niteliğinin değiştirilmezliğini ve hatta değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceğini karar altına almıştır. Öte yandan, 1961 Anayasası'nın 19. maddesi ile bir taraftan vicdan ve din hürriyeti garanti altına alınırken, diğer taraftan bu hürriyetlerin kötüye kullanılması önlenmiştir. Buna göre; *"Kimse devletin sosyal, iktisadi ve hukuki düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amacı ile her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını veya dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtan gerçek ve tüzel kişiler hakkında kanunun gösterdiği hükümler uygulanır ve siyasal partiler Anayasa Mahkemesi'nce kapatılır"* hükmü yer alırken, yine benzer şekilde 1982 Anayasa'sının 24. maddesi de *"Kimse devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz"* ibaresini içerir.

Laiklik, Türk devlet yaşamına ancak Cumhuriyet'le birlikte girmiştir ve doğal olarak gelişimi de hep bu rejim içinde sürmüş ve sürmektedir. Hukuki açıdan ana gelişme 1937 yılında tamamlanmış sayılabilir. Bu tarihsel süreç daha Milli Mücadele döneminde başlatılmış, yeni Türk devletinin kurulması ve sonra zafere kadar uzanan günlerde laiklik ilkesinin yerleşmesine hazırlık niteliğinde emin ve kuvvetli adımlar atılmıştır. Bu dönemde ilahi bir egemenlik görüşü yerine tamamıyla maddi ve milli bir egemenlik anlayışına geçilmiştir. Amasya Genelgesi'nde, *"Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır"* formülü, Erzurum Kongresi'nde *"Kuvay-ı milliyeyi amil ve milli iradeyi hakim kılmak esastır"* şeklini almış ve Sivas Kongresi'nde de *"milli iradeyi egemen kılma esasının"* kesin olduğu belirtilmiştir.

TBMM'nin açılmasının hemen ertesi günü 24 Nisan 1920'de ise *"Mecliste toplanan milli iradeyi vatanın geleceğine egemen kılmak esas amaçtır. TBMM'nin üstünde hiçbir güç yoktur... Padişah ve halife altında bulunduğu baskıdan kurtulduğu zaman Meclisin düzenleyeceği esaslar içinde durumunu alır"* kararı alınmıştır. Bu ifadeye rağmen asıl amaç, Osmanlı hilafet ve saltanatının kaldırılması ve yeni esaslara dayanan bir devlet kurulmasıdır. Bu konudaki önemli adımlardan biri 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile atılmıştır. Nitekim birinci maddede *"Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır"* denilmektedir. Bu

anayasa ile yeni devletin egemenlik kaynağı ortaya konulduğu gibi laik bir egemenlik anlayışını da formüle ediyordu. Ayrıca, bu anayasada devletin dini hakkında herhangi bir hükmün yer almayışı da dikkati çeker. Milli Mücadele'nin zaferle sona ermesi üzerine başlayan barış görüşmelerine İtilaf Devletleri tarafından İstanbul Hükümeti'nin de çağrılması ve Tevfik Paşa'nın Ankara Hükümeti'ne bu yolda ortaklaşa hareket edilmesini önermesi üzerine, TBMM'de çok hararetli tartışmalardan sonra 1 Kasım 1922 gecesi saltanat kesin olarak kaldırılmıştır. Atatürk 1 Kasım 1922 günü, Osmanlı Saltanatı'nın kaldırılmasına dair önerileri görüşmek üzere toplanan Anayasa, Şeriye ve Adalet Komisyonlarının ortak toplantısında şunları söylemiştir: *“Egemenlik ve saltanat, hiç kimse tarafından hiç kimseye ilim icabıdır diye görüşme ile münakaşa ile verilmez. Egemenlik, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin egemenlik ve saltanatına el koymuşlardı; bu zorla el koyuşlarını altı asırdan beri devam ettirmişlerdi. Şimdi de, Türk milleti bu mütecevizlerin hadlerini ihtar ederek, egemenlik ve saltanatını, isyan ederek kendi eline açıkça almış bulunuyor. Bu bir olupbittidir. Söz konusu olan, millete saltanatını, egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten olupbitti haline gelmiş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek gerektiği şekilde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.”* (1922)¹⁰ Saltanattan milli egemenliğe geçişi ise şu sözlerle ifade eder. *“Cihan tarihinde bir Cengiz, bir Selçuk, bir Osman Devleti tesis eden ve bunlarını hepsini hadiselerle tecrübe eyleyen Türk milleti, bu defa doğrudan doğruya kendi nam ve sıfatında bir devlet tesis ederek, bütün felâketlerin karşısında, doğuştan taşıdığı kabiliyet ve kudretle yerini aldı. Millet, mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve millî saltanat ve egemenliğini bir şahısta değil, bütün fertleri tarafından seçilmiş vekillerden meydana gelen bir yüce mecliste temsil etti. İşte o Meclis, Yüce Meclisinizdir, Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir ve bu egemenlik makamının hükümetine, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti derler. Bundan başka bir saltanat makamı, bundan başka bir hükümet heyeti yoktur ve olamaz.”* (1922)¹¹

Saltanatın kaldırıldı, ancak öte yandan hilafetin devamı ve Osmanlı hanedanından birisinin Meclis tarafından bu göreve getirilmesi kabul edildi. Bu şekilde laik ve milli cumhuriyetin en büyük engeli olan saltanat-hilafet makamının siyasi gücü ortadan kaldırıldı. Hilafetin kaldırılması için ise henüz vakit erkendi. Hilafetin devamına rağmen saltanatın kaldırılmasını laikliğe doğru atılmış önemli bir adım olarak görmek mümkündür. Atatürk'ün deyişiyle artık; *“Yeni Türkiye Devleti'nde saltanat, millettendir.”* (1923)¹² *“Unvanı halife olsun, ne olursa olsun hiç kimse, bu milletin mukadderatında ortaklık sahibi olamaz. Millet, buna kat'iyen müsaade edemez. Bunu teklif edecek hiçbir milletvekili bulunamaz.”* (1922)¹³

Saltanatın kaldırılmasıyla fiilen bir cumhuriyet idaresi kurulmuş demektir. 29 Ekim 1923'te Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan bazı değişikliklerle Türkiye devletinin hükümet şekli cumhuriyet olarak belirlenmiştir. Sıra teokratik idarenin ikinci unsuru olan hilafete gelmişti. Halifeliğin de hukuken kaldırılması zorunlu idi. Çünkü cumhuriyet ilan edildikten sonra Cumhurbaşkanı'nın yanında, dini bir güç ve fonksiyonu bulunmayan bir makamda Osmanlı ailesinden birinin oturması hem mantıksız, hem de genç cumhuriyetin geleceği bakımından zararlı idi. Nitekim saltanatın kaldırılıp cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra, bazı iç ve dış çevreler Halife Abdülmecit'in etrafında toplanıyorlar ve onu siyasal bakımdan güçlendirmeye çalışıyorlardı. Bunlara göre hilafet sayesinde Türkiye Müslüman

¹⁰ Gazi Mustafa Kemal Atatürk; **Nutuk**, Cilt: II (1920-1927); Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1961, s. 691.

¹¹ Gazi Mustafa Kemal Atatürk; **Nutuk**, Cilt: III (Vesikalar); Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1967, s. 1250.

¹² “Gazi ve İnkılâp”, Mahmut Soydan, **Milliyet Gazetesi**, 26. 12. 1929.

¹³ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, II, s. 700.

devletler üzerinde manevi bir nüfuz kurarak İslam âlemine liderlik edebileceği gibi nedenlerle dış politikada Türkiye'nin elinde siyasi bir koz olarak tutulmalı idi. Fakat bunlar boş düşüncelerden ibaretti. Halifeliğin kaldırılması için çok kuvvetli nedenler vardı. Halifeliğin kaldırılmasına doğru atılan adımların en büyüğüne bir dış olay yol açtı. 24 Kasım 1923 tarihinde Ağa Han ile Emir Ali'nin halifelik makamının korunması, bu makamın saygınlığının artırılması yolundaki ünlü mektubun 5-6 Aralık 1923 günleri İstanbul basınında yayınlanmasından bu meselenin uluslararası bir sorun durumuna getirilmek istendiği anlaşılıyordu. Halifenin tutumunun da bundan farklı olmaması üzerine 1924 yılı başlarında Atatürk, halifeliğin kalkması gerektiği üzerinde kesin kararını verdi. TBMM, 3 Mart 1924'te çıkardığı bir kanunla halifelik sorununu kesin olarak halletti. Aynı zamanda bu kanunla Osmanlı Hanedanı tüm üyeleriyle yurt dışına çıkarılıyor ve tekrar yurda gelişleri süresiz olarak yasaklanıyordu. Böylece saltanatın tekrar kurulabileceği olasılığına karşı da tedbir alınmış oluyordu. Atatürk halifeliğin kaldırılmasının yararını şu sözlerle ifade etmiştir: *“Herhalde hilâfetin kaldırılması memleket ve millet için çok hayırlıdır ve pek az bir zamanda bütün bu iyilikler görünecektir. Mazideki hareket tarzlarına ait pişmanlıklar bu suretle tekrar olunamayacaktır.”* (1924)¹⁴ *“Dinle hilâfeti birbirinden ayırt etmek lâzımdır. Birincisi ne kadar faydalı ise ikincisi o kadar lüzumsuz bir hal almıştır. Hilâfeti kaldırdığımız günden bugüne kadar kimsenin buna sahip çıkmaması, Müslüman dünyasının halifesiz de yürüyeceğine ve yürümekte olduğuna en güzel misal değil midir?”* (1932)¹⁵ *“Hilâfet, mazinin bir rüyası olup zamanımızda gereği yoktu.”* (1924)¹⁶

Halifeliğin kaldırılması laiklik yolunda ilk büyük aşamadır. Artık devlete teokratik bir yön kazandıracak bir kurum kalmamıştı. Halifeliğin kaldırılması belki laikliğe geçiş değildi, fakat laikleşme yolunu açmıştır. Yine aynı gün kabul edilen diğer kanunlarla Şeriye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin kaldırılması ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile öğretim birliğinin sağlanması, artık dinsel örgütün ve eğitimin de önemli düzenlemelerden geçeceğini gösteriyordu. Bu şekilde dini siyasete karıştıran devlet sistemi tarihe karışmış oluyordu. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun gerekçesinde şöyle denilmekteydi: *“Bir milletin kültür ve millî eğitim siyasetinde, milletin fikir ve duygu bakımından birliğini sağlamak için öğretim birliği en doğru, en bilimsel, en çağdaş ve her yerde yararları görülmüş bir ilkedir... Bir milletin fertleri ancak bir türlü eğitim görebilir, iki türlü eğitim bir memlekette iki türlü insan yetiştirir. Bu ise, his ve fikir birliğine ve dayanışma amaçlarına aykırıdır.”* Bu şekilde dini siyasete karıştıran devlet sistemi tarihe karışmış oluyordu. Atatürk milli eğitimin önemini şöyle açıklar: *“Büyük davamız, en medenî ve en rahata kavuşmuş millet olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu, yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde temelli bir inkılâp yapmış olan büyük Türk milletinin dinamik idealidir. Bu ideali, en kısa bir zamanda başarmak için, fikir ve hareketi beraber yürütmek mecburiyetindeyiz. Bu teşebbüste başarı, ancak, türeli bir plânla ve en rasyonel tarzda çalışmakla mümkün olabilir. Bu sebeple okuyup yazma bilmeyen tek vatandaş bırakmamak, memleketin büyük kalkınma savaşının ve yeni çatısının istediği teknik elemanları yetiştirmek; memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesile yaşatacak fert ve kurumları yaratmak; işte bu önemli ilkeleri en kısa zamanda temin etmek, Milli Eğitim Bakanlığı'nın üzerine aldığı büyük ve ağır mecburiyetlerdir. İşaret ettiğim*

¹⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri V, Derleyen: Sadi Borak - Utkan Kocatürk; Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1972, s. 99.

¹⁵ Kılıç Ali, Atatürk'ün Hususiyetleri, s. 117.

¹⁶ Atatürk'ün S. D. V, s. 107.

ilkeleri, Türk gençliğinin kafasında ve Türk milletinin bilincinde daima canlı bir halde tutmak, üniversitelerimize ve yüksek okullarımıza düşen başlıca vazifedir.” (1937)¹⁷

Halifeliğin kaldırılmasından kısa bir süre sonra 10 Nisan 1924 Anayasası kabul edildi. I. TBMM'nin göreve başladığı 23 Nisan 1920 tarihinden sonra belirli tarihlerde ve belirli vesilelerle çıkarılan ve memleketin anayasal yaşamlarıyla ilgili bulunan kanunları derli toplu bir hale getirmek gereği ve bunları bir bütün halinde düzenlemek zorunluluğu karşısında, esas itibarıyla aynı temel esaslara dayanan yeni bir Anayasa hazırlanmıştır. 1924 Anayasası ilk şeklinde teokratik bir devlet tipine uygun hükümlerle kabul edilmişse de, bugünün demokratik ve laik cumhuriyeti bu anayasadan geçerek gelmiştir. 1924 Anayasası laik cumhuriyete doğru giden bir adımdır. Milli egemenlik prensibine dayanan, kuvvetler birliğini ve üstün meclis esasını kabul eden anayasa tam anlamıyla laik bir sisteme kavuşmuş değildir. Örneğin Anayasanın ikinci maddesinde *“Türkiye devletinin dini İslam dinidir”* denilmek suretiyle, devletin teokratik bir bünye sahibi olduğu belirtilmiştir. 1924 Anayasasının bu teokratik hükümlerine rağmen hiç olmazsa uygulamada teokratik bir gidiş görülmemiş, aksine laiklik göze çarpmıştır.

1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından sonra Cumhuriyet Halk Fırkası ile aralarındaki gerginlik esnasında Şeyh Sait ayaklanması patlak vermiş, ayaklanmayı bastırmak için kurulan İstiklal Mahkemesi kendi bölgesindeki Tekke ve Zaviyeleri kapatmıştı. Atatürk bu kurumların kapanması hakkında şöyle düşünmektedir: *“Tekkeler mutlaka kapanmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti, her şubede doğru yolu gösterecek kudrete sahiptir. Hiçbirimiz tekkelerin uyarmasına muhtaç değiliz. Biz medeniyetten, ilim ve fenden kuvvet alıyoruz ve ona göre yürüyoruz. Başka bir şey tanımıyoruz. Doğru yoldan sapmışların gayesi, halkı kendinden geçmiş ve abdal yapmaktır. Hâlbuki halkımız, abdal ve kendinden geçmiş olmamaya karar vermiştir. Bunlar basit bir iş görünür; fakat ehemmiyeti vardır. Biz dünya ailesi içinde medenîyiz. Her görüş noktasından medeniyetin gereklerini tatbik edeceğiz.”* (1925)¹⁸ 30 Kasım 1925 tarihinde bu yasak daha da kapsamlı biçimde, tüm Türkiye'ye yaydırıldı, dinsel bazı unvanlar, türbe ziyaretleri de kaldırıldı. Atatürk bunun gerekçesini de şöyle açıklar: *“Ölülerden yardım istemek, medenî bir toplum için ayıptır. Mevcut tarikatların gayesi kendilerine bağlı olan kimseleri dünyevî ve manevî olan hayatta saadete eriştirmekten başka ne olabilir? Bugün ilmin, fennin, bütün genişliğiyle medeniyetin alevi karşısında filân veya falan şeyhin yol göstermesiyle maddî ve manevî mutluluk arayacak kadar ilkel insanların Türkiye topluluğunda varlığını asla kabul etmiyorum. Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru ve en gerçek tarikat, medeniyet tarikatıdır.”* (1925)¹⁹ Laiklikle ilgili hareketlerden birisi de yine aynı yıl içerisinde gerçekleştirilen şapka inkılabıdır. Atatürk'ün Kastamonu yolculuğu sırasında tanıtılan şapka, 25 Kasım 1925 tarihinde çıkarılan kanunla eski başlıkların yerini aldı. Bu kanun bütün erkekler için şapka giymek zorunluluğunu koydu ve fes giyilmesini cezayı gerektiren bir suç haline getirdi. Kıyafetteki bu şekil değişikliğinin gerekçesini Atatürk şu sözleriyle ifade etmektedir: *“Devlet memurları, bütün milletin kıyafetlerini düzeltecektir. İlim, sıhhat açısından pratik olmak itibarıyla her görüş noktasından tecrübe edilmiş medenî kıyafet giyilecektir. Bunda, tereddüde yer yoktur. Asırlarca devam eden gafletin acı derslerini tekrarlamaya takat yoktur. Biz, medenî insan olduğumuzu ispat ve gösterme için gerekeni yapmakta asla tereddüt etmeyeceğiz.”* (1925)²⁰

¹⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, Derleyen: Nimet Unan; Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: I, Birinci Basım, 1945, s. 386.

¹⁸ Mustafa Selim İmece, Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri 1959, s.68.

¹⁹ Atatürk'ün S.D., II, s. 215.

²⁰ Mustafa Selim İmece, Atatürk'ün Ş.D.K. ve İ.S., s.61.

Yine aynı yıl 26 Aralık 1925'te 19. yüzyılın sonlarında kısıtlı bir kullanıma indirilen İslam saat ve takvim düzenleri uluslararası saat ve takvimin düzenine çevrildi. Bu şekilde dış görünüşü Batıya uyduran Atatürk, takvim, saat ve ağırlık ve uzunluk ölçülerinde de dünya ile uyum sağlanması için harekete geçti.

Türkiye'de laikliğin en büyük aşamalarından birisi de Medeni Kanun'un kabulüdür. Medeni Kanun'un gerekçesini Atatürk şöyle açıklar: *“Gerçekte biz, asrın icaplarına ve milletin hakikî ihtiyaçlarına göre kanun yapmalıyız. Eldeki kanunlarımızı hâkimlerimiz süratle tatbik edemiyorlarsa hemen değiştirmeliyiz. Halka adaleti süratle dağıtmak ve uygulamak mecburiyetindeyiz. Yeni idaremizin manası, bu olmak lâzımdır. Medenî ve muntazam bir devletin makinesi, eski kanunlarla işleyemez. Bugün mevcut kanunlarımızın kökü, daha ziyade Mecelle'dir. Yeni Türkiye, ne zamanı, ne de ihtiyacı göz önünde tutmayan Mecelle'nin hükümlerine bağlı kalmaz. En medenî milletler derecesinde hukuk hükümlerimizi de düzelteceğiz. Yüz sene, beş yüz sene, bin sene evvel yaşayan bir toplum için yapılan kanunlarla, bugünkü toplumları idareye kalkışmak, gaflettir, cehalettir.”* (1923)²¹

8 Nisan 1924'te Şer'îye Mahkemeleri kaldırılmıştır. Fakat yine de şeriat, kişi ve aile hukukunun çoğu alanlarında hala yürürlükte kalmış ve laik mahkemelerde yer almakla beraber, yetişme ve dünya görüşleriyle, geniş ölçüde hala şeriat allamesi olan yargıçlarca uygulanmıştı. 11 Ekim 1924'te 26 hukukçudan kurulu bir komisyon, İsviçre Medeni Kanunu'nun Türk toplumunun ihtiyaçlarına adapte edilmesi göreviyle işe koyuldu. Tamamlanan Türk Medeni Kanunu, 17 Şubat 1926'da Meclisçe onaylandı ve Borçlar Kanunu ile birlikte 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girdi. Medeni Kanun bir ulusun siyasal ve toplumsal varlığının tümünü kapsayan bir kurallar sistemi olmamakla birlikte toplumsal hayata yeni bir düzen vermede en büyük etkidir. Toplumsal yaşamda yeni düzene götürücülükteki rolünden başka, toplumun bütünlüğünü de sağlamada anayasal hukuktan daha başarılı bir düzenleme görevi yapmıştır. Yıllardan beri tartışma konusu olan kadının toplumdaki yeri sorununa geniş çözümlenme olanakları açtığı gibi kişi, aile ve iş ilişkileriyle uygunluk halinde olacak başka kanunlarla da çevrelenmiştir. Kişi ve soyadları, miras, özel mülkiyet, mukavele ve ticaret kanunları, borçlar, mali sorumluluklar, kanuni oturma yeri gibi çağdaş uygarlıkta kişi yaşamında önem kazanan alanlardaki gelişmelerin kaynakları Medeni Kanundur. 1926 yılı içerisinde atılan adımlardan biri de laikliği koruyucu hükümler getirmiş olan Türk Ceza Kanununun kabulü ile yargının laikleştirilmesidir.

Atatürk hukuk alanındaki bu çok önemli değişimin gerekçesini şu sözlerle açıklar: *“Mühim olan nokta, adalet telâkkimizi, adaletle ilgili kanunlarımızı, adalet teşkilâtımızı, bizi şimdiye kadar şuurlu, şuursuz tesir altında bulandıran, asrın gereklerine uygun olmayan bağlardan bir an evvel kurtarmaktır. Millet, her medenî memlekette olan adalet işlerindeki ilerlemenin, memleketin ihtiyaçlarına uyan esaslarını istiyor. Millet, hızlı ve kesin adaleti temin eden medenî usulleri istiyor. Milletin arzu ve ihtiyacına tabi olarak adalet işlerimizde her türlü tesirlerden cesaretle silkinmek ve hızlı ilerlemelere atılmakta asla tereddüt olunmamak lâzımdır. Medenî hukukta, aile hukukunda takip edeceğimiz yol ancak medeniyet yolu olacaktır. Hukukta idare-i maslahat ve hurafelere bağlılık, milletleri uyanmaktan meneden en ağır bir kâbustur. Türk milleti, üzerinde böyle bir ağırlık bulunduramaz.”* (1924)²²

Türkiye'de laiklikle ilgili olarak özellikle hukuk alanındaki gelişmeler, devletin rejimine de laik bir yön verme zamanının geldiğini göstermekteydi. Bu bakımdan 1928 yılı çok önemlidir. 10 Nisan 1928 tarihli Anayasa değişikliği ile laikliğin artık su götürmez biçimde rejime yansdığı gözlenmektedir. Bu değişiklikte Anayasanın 2. maddesindeki *“devletin dininin İslam”* olduğu hakkındaki hüküm kaldırılmakla artık laiklik ilkesi

²¹ “Gazi ve İnkılâp”, Mahmut Soydan, *Milliyet Gazetesi*, 5. 2. 1930.

²² Gazi Mustafa Kemal Atatürk; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*, Derleyen: Nimet Unan; Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: I, 1945, s. 317.

benimsenmiş olmaktadır. Gene aynı değişiklik sırasında ant içme biçimindeki “vallahî” sözcüğünün kaldırılması ile artık istenirse bile dinsel ant içmenin parlamentoda mümkün olmadığını göstermektedir.

İslamlığın devletten ayrılması tamamlanmış ve Türkiye şimdi hukuken ve anayasal olarak, anayasasında, kanunlarında ve emellerinde laik ve modern bir devlet olmuştur. Fakat onu Doğuya bağlayan ve Batılı uluslar topluluğundan ayrı tutan güçlü ve evrensel bir sembol olarak Arap yazısı kalmıştı. Arap harflerinin bırakılarak yerine Latin alfabesinin konulması girişimleri cumhuriyet öncesine dayanır. Bu konu cumhuriyetin ilanından sonra tekrar ele alınmış ancak dinsel nitelikte olduğu ve bu nedenle atılmasına imkân bulunmadığı savından dolayı çözümlenmesi mümkün olmamıştı. Atatürk’ün 9 Ağustos 1928’de İstanbul’da ilan ettiği Latin harflerinin alınması kararı belki de Türk milletinin Batı uygarlığının bütün yararlı taraflarından gerekirse kendi kültürü ile olan bağları geçici bir şekilde kaybetmek pahasına da olsa, faydalanmak alanındaki sarsılmaz azmini en açıkça gösterenidir. Yukarıdaki gelişmelerde olduğu gibi Arap harflerinin 1 Kasım 1928 tarihinde kaldırılması ve yeni Latin esaslı Türk alfabesinin kabul edilmesi de laiklik açısından oldukça önemli bir olaydır. Bu şekilde yazıdaki dinsel zihniyet de silinmiştir. Yeni Türk alfabesine derhal geçiş gerekçesini Atatürk şu sözleriyle açıklığa kavuşturur: *“Her şeyden evvel, her gelişmenin ilk yapı taşı olan meseleye temas etmek isterim. Her vasıttan evvel, büyük Türk milletine kolay bir okuma yazma anahtarı vermek lâzımdır. Büyük Türk milleti bilgisizlikten, az emekle kısa yoldan, ancak kendi güzel ve asil diline kolay uyan böyle bir vasıta ile sıyrılabilir. Bu okuma yazma anahtarı, ancak Lâtin esasından alınan Türk alfabesidir. Basit bir tecrübe, Lâtin esasından Türk harflerinin, Türk diline ne kadar uygun olduğunu, şehirde ve köyde yaşlı ilerlemiş Türk çocuklarının ne kadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır.”* (1928)²³ *“Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Her vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki, bir milletin, bir toplumun yüzde onu, yirmisi okuma-yazma bilir, yüzde sekseni, doksani bilmezse bu ayıptır. Bundan insan olanlar utanmak lâzımdır. Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir; iftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir! Fakat milletin yüzde sekseni okuma-yazma bilmiyorsa bu hata bizde değildir. Türk’ün seciyesini anlamayarak kafasını birtakım zincirlerle saranlardadır. Artık mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataları düzeltereğiz. Bu hataların düzeltilmesinde bütün vatandaşların çalışmasını isterim. En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk toplumu yeni harfleri öğreneceklerdir. Milletimiz yazısıyla, kafasıyla bütün medeniyet âleminin yanında olduğunu gösterecektir.”* (1928)²⁴

12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın laik cumhuriyet esası üzerine kurulmasından birkaç ay sonra, laik düşünce taşımayan unsurların hızla örgüte dolması üzerine 17 Kasım 1930 tarihinde kurucusu Fethi Bey partisini kapatmak zorunda kaldı. Ardından 23 Aralık 1930 tarihinde Menemen olayının patlak vermesi de, Türkiye’de laiklik ilkesinin henüz tam olarak oturmadığını göstermektedir. Menemen olayına ilişkin olarak Atatürk kızgınlıkla şu sözleri sarf edecektir: *“Halkın saflığından istifade ederek milletin maneviyatına musallat olan kimseler ve onların takipçileri ve müritleri, elbette ki bir takım cahillerden ibarettir. Bunlar, Türk milleti için ayıp teşkil edecek vaziyetlerin belirmesinde daima etken olmuşlardır. Milletimizin önünde açılan kurtuluş ufuklarında fasılasız yol almasına mâni olmaya çalışanlar, hep bu müesseseler ve bu müesseselerin mensupları olmuştur. Türk milletinin bunlardan daha büyük düşmanı olmamıştır. Millete anlatmalıdır ki, bunların millet bünyesinde yaptıkları tahribatı hissetmek lâzımdır. Bunların*

²³ Atatürk’ün S.D., I, s. 345.

²⁴ Atatürk’ün Maarife Ait Direktifleri (M.A.D.), s. 28.

mevcudiyetini müsamaha ile telâkki edenler, Menemen'de Kubilay'ın başı kesilirken kayıtsızca seyretmeye tahammül ve hatta alkışlamaya cesaret edenlerle birdir." (1931)²⁵

Laikliğin biçimsel olarak yerleştirilmesi çabaları 1930 yılından sonra da devam etmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 10 Mayıs 1931 tarihinde toplanan Üçüncü Büyük Kongresi'nde yeni program saptanarak partinin doktrinsel esasını oluşturan altı ana amaç CHP programında yer almıştır. Bu ilkeler: Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılâpçılıktır. Böylece laiklik resmi ideolojinin bir bölümü haline gelmiştir. 1931 yılında kabul edilen bu ilkeler 1935 yılındaki kurultay sonucunda bir parti amacı olmaktan çıkmış, kabul edilen esaslar dairesinde milli bir içerik kazanmıştır.

Türkiye'nin çağdaş uygarlık seviyesine ulaşması amacını güden diğer inkılâplar da yine laiklikle ilgilidir. Yeni Medeni Kanunun yürürlüğe girmesiyle herkesin bir soyadı alması zorunlu hale gelmiş bulunuyordu. Uzun ön çalışmalarından sonra 21 Haziran 1934'te her vatandaşın bir soyadı almasını zorunlu kılan bir kanun çıktı. Yine 5 Aralık 1934 tarihli Anayasa değişikliği ile kadınlara da milletvekili seçme ve seçilme hakkı verildi. 1935'te ekonomik nedenlerle hafta tatili Cuma yerine Pazarın kabulü ile son adımlar da atıldı.

Özellikle toplumun yarısını oluşturan kadınların her alanda geliştirilmesi düşüncesi Türk devriminin en önemli atılımlarından birisini oluşturur. Türk kadınına daima yücelten Atatürk, kadın haklarına ilişkin olarak şunları söylemiştir: *"Bizce, Türkiye Cumhuriyeti anlamınca kadın, bütün Türk tarihinde olduğu gibi bugün de en muhterem mevkide, her şeyin üstünde yüksek ve şerefli bir varlıktır."*²⁶ *"Pek yakın bir gelecekte, kadının her manasıyla erkekle eş olacağı bir dünya doğacaktır."*²⁷ *"Ben, muhterem hanımlarımızın Avrupa kadınlarının aşağısında kalmayacak, aksine pek çok yönlerde onların üstüne çıkacak nur ve irfanla donanacaklarına asla şüphe etmeyen ve buna kesinlikle emin olanlardanım."* (1923)²⁸ *"Düşmanlarımız, bizi dinin tesiri altında kalmış olmakla itham ediyor, duraklama ve çökmemizi buna bağlıyorlar; bu hatadır! Bizim dinimiz, hiçbir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmemiştir. Allah'ın emrettiği şey, erkek ve kadının beraber olarak bilim ve bilgiyi kazanmasıdır. Kadın ve erkek bu bilim ve bilgiyi aramak ve nerede bulursa oraya gitmek ve onunla donanmak mecburiyetindedir. İslâm ve Türk tarihi tetkik edilirse görülür ki, bugün kendimizi bin türlü kayıtlarla bağlı zannettiğimiz şeyler yoktur. Türk sosyal hayatında kadınlar, bilim ve bilgi yönünden ve diğer hususlarda erkeklerden asla geri kalmamışlardır; belki daha ileri gitmişlerdir."* (1923)²⁹

Nihayet 1937 yılında kabul edilen kanunla altı temel ilkenin Anayasaya geçişi sadece laiklik kurallarını değil, diğer bütün temel ilkeleri Anayasa kurumu haline getirmiştir. 5 Şubat 1937 tarihinde Anayasanın 2. maddesi yeni baştan yazılarak, Türkiye devletinin laik olduğu belirtildi.

Laiklik, Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar başlıca siyasi amaçlarında kısmen gerçekleştirilmiştir. Halk genel olarak dini ilgilendirmeyen sorunların hükümet tarafından daha iyi ve daha yararlı bir şekilde yönetebileceğini ve İslamiyet'in modern hayatın karmaşık ihtiyaçları ile uğraşamayacağı gerçeğini kabul ediyordu. Bundan başka, birçok kişi menfaatleri ve grup menfaatleri laiklik temeli üzerinde geliştirildi. Çoğalan ekonomik faaliyetler, eğitim kolaylıkları, köyün dar kültür çemberini kıran iç göçler, dini propagandayı geniş ölçüde azaltan sıkı hükümet kontrolü ve gittikçe gelişen bir entelektüel grubun yavaş yavaş hükümeti ele geçişi, toplum içinde laikliğin nispeten yerleşmesini sağlayan başlıca faktörlerdendir.

²⁵ *Vakit Gazetesi*, 9. 2. 1931.

²⁶ Perihan Naci Eldeniz, "Atatürk ve Türk Kadını", T.T.K. *Belleten*, Cilt: XX, Sayı: 80, 1956. s. 740.

²⁷ *Atatürk'ten Bilinmeyen Hatıralar*; Nakleden: Eski Bir Atatürkçü (Münir Hayri Egeli); s. 58.

²⁸ *Atatürk'ün S.D.II*, s. 152-153.

²⁹ *Atatürk'ün S.D.II*, s. 86.

Türkiye’de 1946’da çok partili mücadelenin başlangıcı ile demokratik bir düzene girme teşebbüsleri içerisinde 1946 yılından itibaren Türkiye’nin din ve laiklikle ilgili hayatında 1937’ye kadar devam eden devre oranla yeni olaylar görülmüştür. Okullara program dışı ihtiyari din dersleri konulmuş, imam-hatip kursları açılmış, Ankara Üniversitesine bağlı bir İlahiyat Fakültesi kurulmuş ve Türk büyüklerine ait türbeler halkın ziyaretine açılmıştır. 1950 yılından itibaren bu yöndeki hareketle biraz daha gelişmiş, 1932’de konulan Arapça ezan yasağı kaldırılmış, imam-hatip okulları açılmış, okullardaki din dersleri program içine alınmış, radyoda dini yayınlar yapılmaya başlanmış, dini yayınlar için bir döner sermaye ayrılmış, Diyanet İşleri bütçesine konan ödenekler artırılmış, haç yolculuğu için döviz kolaylıkları sağlanmıştır. Bu devrede sosyal bakımdan dikkati çeken bir olay da cami yaptırma derneklerinin kurulması ve dini konulara halkımızın büyük ilgi göstermesidir. Bütün bu hareketler hiç şüphesiz laiklik ve din hürriyeti kavramlarını yeni bir sosyal ve siyasi açıdan ele alındığını göstermektedir. Bütün bunlardan da anlaşılacağı gibi 1945’ten sonra yürütülen dine ilişkin siyasette bir gevşeme, bir durulma kaydedilir. Bu durum 1950’den sonra da dinsel özgürlükleri sınırlayan bağların gevşetilmesi şeklinde devam etmiş ve bazı Batılı gözlemcilerin İslamiyet’in yeniden canlandırılması terimini kullanmalarına neden olacak bir ölçüye varmış bulunmaktadır. Demokrat Parti döneminde başlayan bu uygulamalar, günümüze kadar aşamalı olarak sürüp gelmiştir.

Türkiye’de laikliği, Milli Mücadele’nin önderi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Atatürk’ten ayrı düşünmek yanlışların en büyüğü olacaktır. Milli Mücadele’nin kazanılmasından sonra asıl büyük savaşın bundan sonra başlayacağını belirten Atatürk devrimlerinin amacını; *“Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimlerin amacı, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamıyla çağdaş ve bütün anlam ve biçimleriyle uygar bir toplum haline getirmektir. Devrimlerimizin temel ilkesi budur”*³⁰ şeklinde açıklamıştır.

Atatürk modern Batı toplumlarının, düşünce ve bilim hayatını din kurallarının baskısından uzaklaştırıp devlet yönetiminde bilim ve akli egemen kıldıktan sonra, hızla gelişmiş ülke haline geldiklerini çok iyi biliyordu. Türk toplumunun da bağımsızlık ve refaha sahip olması, demokratik düzen içinde yaşamını sürdürebilmesi, kendi deyimiyle *“çağdaş uygarlık seviyesine”* ulaşması gerekiyordu. Bunun için de Türk toplumuna laikliği uygulamak gerekiyordu. İşte bu nedendir ki, Atatürk yaptığı inkılâpları laik bir temel üzerine oturtmuştur.

Atatürk, *“Laiklik, yalnız din ve dünya işlerinin ayrılması demek değildir. Tüm yurttaşların vicdan, ibadet ve din özgürlüğü de demektir”* derken, laikliğin ne olmadığını da şöyle açıklamıştır: *“Laiklik asla dinsizlik olmadığı gibi, sahte dindarlık ve büyücülükle mücadele kapısını açtığı için, hakiki dindarlığın gelişmesi imkânını temin etmiştir. Laikliği dinsizlikle karıştırmak isteyenler, terakkinin ve canlılığın düşmanları ile gözlerinden perde kalkmamış şark kavimlerinin fanatiklerinden başka kimse olamaz.”*

Atatürk tarih boyunca din adına yapıla gelen yanlış anlayışı eleştirdiği gibi laikliğin nasıl yaşanması gerektiğine de şöyle vurgu yapar:

“Vicdan hürriyeti mutlak ve taarruz edilmez, ferdin tabii haklarının en mühimlerinden tanınmalıdır. Medeniyetin geri olduğu cehalet devirlerinde, fikir ve vicdan hürriyeti tahakküm ve baskı altında idi. İnsanlık bundan çok zarar görmüştür. Bilhassa din muhafızlığı kisvesine bürünenlerin, gerçeği düşünebilenler, söyleyebilenler hakkında reva gördükleri zulüm ve işkenceler, insanlık tarihinde daima kirli facialar olarak kalacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti’nde, her reşit dinini seçmekte hür olduğu gibi, muayyen bir dinin merasimi de serbesttir; yani âyin hürriyeti korunmuştur. Tabiatıyla, ayinler asayiş ve umumî adaba aykırı olamaz; siyasî nümayiş şeklinde de yapılamaz. Mazide çok görülmüş olan bu gibi hallere, artık, Türkiye Cumhuriyeti asla tahammül edemez. Bir de, Türkiye Cumhuriyeti dahilinde, bütün tekkeler ve zaviyeler ve türbeler kanunla kapatılmıştır. Tarikatlar

³⁰ Atatürk’ten Düşünceler, Haz: Enver Ziya Karal, İstanbul 1991, s. 67.

kaldırılmıştır. Şeyhlik, dervişlik, çelebilik, halifelik, falcılık, büyüçülük, türbedarlık vb. yasaktır. Çünkü bunlar gericilik kaynakları ve cehalet damgalarıdır. Türk milleti, böyle müesseselere ve onların mensuplarına tahammül edemezdi ve etmedi.” (1930)³¹

Gerçekten de yaptığı devrimlerle gerçek İslam’ın Türkiye’de uygulanabilmesinin kapılarını aralayan Atatürk dinin gerekliliğini şu sözlerle açıklar: “Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur. Yalnız şurası var ki, din Allah ile kul arasındaki bağılıktır.” (1930)³²

“Müslümanlık, aslında en geniş manasıyla müsamahalı ve çağdaş bir dindir”³³ diyen Atatürk, İslam dini hakkındaki düşüncelerini ise şöyle ifade etmektedir: “Ey arkadaşlar! Tanrı birdir, büyüktür; tanrısal inanışların belirtisine bakarak diyebiliriz ki: İnsanlar iki sınıfta, iki devirde mütalâa olunabilir. İlk devir, insanlığın çocukluk ve gençlik devridir. İkinci devir, beşeriyetin erginlik ve olgunluk devridir.

İnsanlık birinci devirde tıpkı bir çocuk gibi, tıpkı bir genç gibi yakından ve maddî vasıtalarla kendisiyle meşgul olunmayı gerektirir. Allah, kullarının lâzım olan olgunlaşma noktasına erişinceye kadar içlerinden vasıtalarla dahi kullarıyla meşgul olmayı tanrılık özelliğinin gereklerinden saymıştır. Onlara Hazreti Âdem Aleyhisselâm’dan itibaren bilinen ve bilinmeyen sayısız denecek kadar çok nebiler, peygamberler ve elçiler göndermiştir. Fakat Peygamberimiz vasıtasıyla en son dini, medenî gerçekleri verdikten sonra artık insanlıkla aracı ile temasta bulunmaya lüzum görmemiştir. İnsanlığın kavrayış, aydınlanış ve olgunlaşma derecesi, her kulun doğrudan doğruya, tanrısal ilhamlarla temas kabiliyetine eriştiğini kabul buyurmuştur ve bu sebeptendir ki, Cenabı Peygamber, peygamberlerin sonuncusu olmuştur ve kitabı, en eksiksiz kitaptır.” (1922)³⁴

Atatürk, İslam dinini ve Peygamberi yine şu sözlerle övmektedir: “Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri, Cenab-ı Hak tarafından insanlara dinî gerçekleri bildirmeye memur ve elçi olmuştur. Ana kanunu, hepimizce malûmdur ki, şanı büyük olan yüce Kuran’daki naslardır. İnsanlara feyz nuru vermiş olan dinimiz, son dindir, en eksiksiz dindir; çünkü dinimiz akla, mantığa, gerçeğe tamamen uyuyor ve uygun düşüyor. Eğer akla, mantığa ve gerçeğe uymasaydı, bununla diğer ilâhî tabiat kanunları arasında tezat olması gerekirdi; çünkü bütün evren kanunlarını yapan Cenab-ı Haktır.” (1923)³⁵

Gerçek din adamlarına saygısını belirtmekten çekinmeyen Atatürk, aslında İslam dininde ruhban sınıfı olmadığını da şu sözleriyle belirtir: “Her şeyden evvel şunu, en basit bir dinî gerçek olarak bilelim ki, bizim dinimizde bir özel sınıf yoktur. Ruhbaniyeti reddeden bu din, inhisarı kabul etmez. Meselâ din âlimleri; mutlaka aydınlatmak vazifesi bu bilginlere ait olmadıktan başka dinimiz de bunu kat’iyetle meneder. O halde biz diyemeyiz ki, bizde bir özel sınıf vardır; diğerleri dinen aydınlatmak hakkından mahrumdur. Böyle düşünürsek kabahat bizde, bizim bilgisizliğimizdedir. Hoca olmak için yani dinî gerçekleri halka öğretmek için, mutlaka ilmî kıyafet şart değildir. Bizim yüce dinimiz, her Müslüman erkek ve kadına araştırmayı farz kılıyor ve her Müslüman, bu dine bağlananları aydınlatmakla vazifelidir.

Bir fikri daha düzeltmek isterim. Milletimizin içinde gerçek din âlimleri, âlimlerimiz içinde milletimizin gerçekten iftihar edebileceği din bilginlerimiz vardır. Fakat bunlara mukabil, ilmî kıyafet altında ilim gerçeğinden uzak, gereği kadar okuyup öğrenmemiş, ilim yolunda yeteri kadar ilerleyememiş hoca kıyafetli cahiller de vardır. Bunların ikisini birbirine karıştırmamalıyız.” (1923)³⁶

³¹ Afetinan, M.B. ve M.K. Atatürk’ün El Yazıları, s. 471-472.

³² Kılıç Ali, Atatürk’ün Hususiyetleri, s. 116.

³³ Atatürk’ten B.H., s. 70.

³⁴ Gazi Mustafa Kemal Atatürk; Nutuk, Cilt:III (Vesikalar); Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1967, s. 1241.

³⁵ Atatürk’ün S.D., II, s. 94.

³⁶ Atatürk’ün S.D., II, s. 144.

İslam dininde Tanrı ile kul arasında aracı olmasına karşı çıkan Atatürk, Türk insanının Kuran'ı doğrudan okuyup vicdani kanaatini oluşturabilmesi için Türkçeye çevirtmiştir. *"Kuran'ın tercüme edilmesini emrettim. Bu da ilk defa olarak Türkçeye tercüme ediliyor. Muhammed'in hayatına ait bir kitabın tercüme edilmesi için de emir verdim. Halk, tekrarlanmakta bulunan bir şey mevcut olduğunu ve din işleriyle ilgili kimselerin derdi ancak kendi karınlarını doyurup, başka bir işleri olmadığını bilsinler."* (1930)³⁷

Ortalıkta din kisvesi altında dolaşan, dini kendi çıkarlarına alet eden ve halkın çağdaş uygarlığa yönelişi önünde büyük bir engel gibi duran sözde din adamlarına tepkisini Atatürk şu sözlerle gösterir: *"Dinden maddî menfaat temin edenler, iğrenç kimselerdir. İşte biz, bu vaziyete karşıyız ve buna müsaade etmiyoruz. Bu gibi din ticareti yapan insanlar, saf ve masum halkımızı aldatmışlardır. Bizim ve sizlerin asıl mücadele edeceğimiz ve ettiğimiz bu kimselerdir."* (1930)³⁸

Dini sömünlere karşı savaş açan Atatürk diyor ki: *"Bizi yanlış yola sevk eden habisler bilirsiniz ki, çok kere din perdesine bürünmüşler, saf ve temiz halkımızı hep şeriat sözleriyle aldata gelmişlerdir. Tarihimizi okuyunuz, dinleyiniz... Görürsünüz ki milleti mahveden, esir eden, harap eden fenalıklar hep din kisvesi altındaki küfür ve kötülükten gelmiştir. Onlar her türlü hareketi dinle karıştırırlar. Hâlbuki elhamdülillah hepimiz Müslüman'ız, hepimiz dindarız; artık bizim, dinin gereklerini öğrenmek için şundan bundan derse ve akıl hocalığına ihtiyacımız yoktur. Analarımızın, babalarımızın kucaklarında verdikleri dersler bile, bize dinimizin esaslarını anlatmaya kâfidirler."* (1923)³⁹

Atatürk dini siyasete alet edenlere tepkisini de şöyle gösterir: *"Bunca asırlarda olduğu gibi, bugün de, milletlerin bilgisizliğinden ve bağınazlığından istifade ederek binbir türlü siyasî ve şahsî maksat ve menfaat temini için, dini âlet ve vasıta olarak kullanmak teşebbüsünde bulunanların, içerde ve dışarda varlığı, bizi bu konuda söz söylemekten, ne yazık ki, henüz uzak buldurmuyor. İnsanlıkta, din hakkındaki bilgi ve anlayış, her türlü hurafelerden sıyrılarak gerçek bilim ve fen ışıklarıyla arınmış ve mükemmel oluncaya kadar, din oyunu aktörlerine, her yerde tesadüf olunacaktır."* (1927)⁴⁰

Atatürk'ün İslam dininin bazı softa din adamlarınca yanlış öğretilmesine de karşı çıktığı da iyi bilinmektedir. Dinin yanlış öğretilerinin izlerini silebilmek için Türk milletinin çok çalışması gerektiğini düşünen Atatürk bu konuda şu sözleri sarf etmiştir: *"Büyük dinimiz, çalışmayan insanlıkla alâkası olmadığını bildiriyor. Bazı kimseler zamanın yeniliklerine uymayı kâfir olmak sanıyorlar. Asıl küfür, onların bu zannıdır. Bu yanlış yorumu yapanların amacı, İslâmların kâfirlere esir olmasını istemek değil de nedir? Her sarıklıyı hoca sanmayın, hoca olmak sarıklı değil, beyinlidir."* (1923)⁴¹ *"Allah'ın emri çok çalışmaktır. İtiraf ederim ki, düşmanlarımız çok çalışıyor. Biz de onlardan ziyade çalışmaya mecburuz. Çalışmak demek, boşuna yorulmak, terlemek değildir. Zamanın icaplarına göre ilim ve fen ve her türlü medeniyet buluşlarından azamî derecede istifade etmek zorunludur. Hepimiz itirafa mecburuz ki, bu husustaki hatalarımız çok büyüktür."* (1923)⁴² *"Bizim dinimiz, milletimize değersiz, miskin ve aşağı olmayı tavsiye etmez. Aksine Allah da, Peygamber de insanların ve milletlerin değer ve şerefini muhafaza etmelerini emrediyor."* (1923)⁴³

Türk toplumunun İslam dininin esaslarını doğru düzgün öğreneceği yerin okul olduğunu belirten Atatürk, din adamlarının yetiştirilmesine de önem verir. *"Bizim dinimiz, en makul ve en tabii bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii*

³⁷ Gazi Mustafa Kemal Atatürk; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** III, Toplayan: Nimet Arsan; Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: I, İkinci Basım, 1961, s. 85; **Aydın Tarihi**, N: 73, 1930.

³⁸ Kılıç Ali, **Atatürk'ün Hususiyetleri**, s. 116.

³⁹ **Atatürk'ün S.D.**, II, s. 127.

⁴⁰ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk** II, s. 708.

⁴¹ **Atatürk'ün S.D.**, II, s. 128.

⁴² **Atatürk'ün S.D.**, II, s. 92.

⁴³ **Atatürk'ün S.D.**, II, s. 92.

olması için akla, fenne, ilme ve mantığa uyması lâzımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen uygundur. Müslümanların toplumsal hayatında, hiç kimsenin özel bir sınıf halinde mevcudiyetini muhafazaya hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler, dinî emirlere uygun harekette bulunmuş olmazlar. Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz eşitiz ve dinimizin hükümlerini eşit olarak öğrenmeye mecburuz. Her fert dinini, din duygusunu, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır; orası da mekteptir.” (1923)⁴⁴ “Nasıl ki her hususta yüksek meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek lâzım ise, dinimizin felsefî gerçeğini inceleme, araştırma ve telkin bakımından ilmî ve fennî kudrete sahip olacak seçkin ve hakikî din bilginleri de yetiştirecek yüksek müesseselere malik olmalıyız.” (1923)⁴⁵

Özellikle Türk milletinin kafasını paslandıran batıl inançlardan uzaklaştırıp, doğru inanca yöneltmeyi isteyen Atatürk bu hususta şunları söylemektedir: “Türk milleti daha dindar olmalıdır, yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır demek istiyorum. Dinime, bizzat hakikate nasıl inanıyorsam, buna da öyle inanıyorum. Bilince aykırı, ilerlemeye mâni hiçbir şey içermiyor. Hâlbuki Türkiye’ye bağımsızlığını veren bu Asya milletinin içinde daha karışık, sun’i, batıl itikatlardan ibaret bir din daha vardır. Fakat bu konuda yeterli bilgisi olmayanlar, bu acizler sırası gelince, aydınlanacaklardır. Onlar ışığa yaklaşamazlarsa, kendilerini yitirmiş ve mahkûm etmişler demektir; onları kurtaracağız.” (1923)⁴⁶

Bütün bu söz ve konuşmalarından anlaşıldığına göre Atatürk’ün, hem İslam dininin Türkiye’de gerçek çehresiyle öğrenilip uygulanmasını istediği, hem de Türk toplumunun çağdaş uygarlık yolunda gelişmesi önündeki yanlış dini telkin ve uygulamaların önünü kesmeye çalıştığı görülmektedir.

Sonuç olarak; Türkiye’de laikliğin iki boyutlu bir amacı olmuştur. Bunlar; din karşısında tarafsız bir devlet kurmaya yardım etmek ve yeni bir vatandaş tipi yaratmaktır. Bu, bilimsel ve akılcı bir laikliktir. Türkiye Cumhuriyeti’nde laiklik ilkesi, kişilerin vicdan ve ibadet özgürlüğünü sağlamayı ve korumayı, dinsel faaliyetlerin inanç ve ibadet ile sınırlandırılmasını, dinin hakkını dine, devletin hakkını devlete vermeyi, bilim ve teknolojiyi kılavuz olarak almayı amaçlayan bir ilkedir.

Ne yazık ki, Atatürk dönemi sonrasında Türk gençliğine Atatürk ve Atatürkçülük yeterince aktarılamadığından Türkiye’imizde toplumsal yaşamın her alanında görülen kimi eksiklik ve tutarsızlıkların sürdüğü gibi, yine Atatürk’ün laiklik ilkesinin yurttaşlar arasında hiçbir din ve mezhep farkı gözetmemesi suretiyle milli birliğimizi sağlayan önemli bir unsur olduğu gerçeği ile İslam dinini bir takım batıl inançların ve bir grup din tacirlerinin elinden kurtarmak suretiyle İslamiyet’e yapılmış en büyük hizmet olarak aktarılamamasından dolayı ve aslında çok farklı dinsel çeşitliliğe sahip Türk insanının dini duygularını kullanmak isteyen iç ve dış düşmanların ekmeğine yağ sürülmektedir.

Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti’nin temel niteliklerinden biri olan laikliğin bütünüyle sürdürülmesine büyük titizlikle önem verilmelidir. Yoksa Atatürk devriminin hedefi olan demokratik ve bağımsız milli cumhuriyet tehlikeye düşeceği gibi, bir diğer hedef olan Türk toplumunu çağdaşlaştırma çabaları sekteye uğrar ve toplumumuz 21. yüzyılın eşliğinde İran, Cezayir, Afganistan örneklerinde olduğu gibi ortaçağın karanlığına sürüklenebilir. Zaman artık silkinip uyanmak, gerçekleri görmek ve Atatürk’ün bize gösterdiği akılcı ve bilimsel yoldan azimle yürümeyi sürdürmek zamanıdır.

⁴⁴ Atatürk’ün S.D., II, s. 90.

⁴⁵ Atatürk’ün S.D., II, s. 90.

⁴⁶ Atatürk’ün S.D., III, s. 70.